రెండవ రోజు
సెషన్ - 7
సామాజిక చైతన్యం, సామర్థ్యాల పెంపుదల - ప్రక్రియలు - ప్రణాళికలు

శిక్షణాంశము : సామాజిక చైతన్యం, సామర్థ్యాల పెంపుదల - ప్రక్రియలు - ప్రణాళికలు

ఉద్ధేశ్యము : సామాజిక చైతన్యం, సామర్థ్యాల పెంపుదల - ప్రక్రియలు - ప్రణాళికలపై అవగాహన ఏర్పర్చడం.

సమయం : 120 ని.లు

శిక్షణకు కావలసిన పరికరాలు : చార్టులు, మార్కర్లు, రీడింగ్ మెటీరియల్, బోర్డు

శిక్షణా పద్ధతి :

వ.సం.	శిక్షణాంశము	సమయం	పద్ధతి	కావలసిన పరికరములు
1.	సామాజిక చైతన్యం, బృందాల ఏర్పాటు-ప్రక్రియలు-ప్రణాళికలు	30ని.లు	చర్చ, విశ్లేషణ	చార్టులు, మార్కర్లు,
2.	స్త్రీ, పురుష సమానత్వం,	20ని.లు	చర్చ, విశ్లేషణ	బోర్డు, రీడింగ్ మెటీరియల్
3.	సమావేశాలు	40ని.లు	రోల్ ప్లే	
4.	సామర్థ్యాల పెంపుదల-ప్రక్రియలు	30ని.లు	చర్చ, విశ్లేషణ	-do-

పద్ధతి 1 : సామాజిక చైతన్యం : వాటర్‌షెడ్ అమలులో గ్రామ పంచాయితీ , గ్రామ సంఘం, బృందాల పాత్రలను చర్చ ద్వారా విశ్లేషణ జరపాలి. వినియోగదారుల సంఘాల ఏర్పాటు తప్పనిసరిగా చేసుకోవాలని వత్తి చెప్పాలి. గ్రామంలో స్వయం సహాయక సంఘాల నుండి సభ్యులు కలిసి గ్రామ సంఘంగా ఏర్పడిన విధానాన్ని గుర్తుచేయాలి. తరువాత వినియోగదారుల సంఘం, కూలీ సంఘాల గురించి విశ్లేషించాలి.

వాటర్‌షెడ్ అమలులో ముఖ్య పాత్రలు వహించే సంస్థలు

గ్రామ పంచాయితీ :

గ్రామంలో వార్డుల వారీగా మెంబర్లు, సర్పంచి ప్రజాస్వామ్య పద్ధతిలో ఎంపిక అయ్యి గ్రామ పరిపాలన, అభివృద్ధి కోసం ఏర్పడిన సంస్థ గ్రామ పంచాయితీ ప్రకృతి వనరుల యాజమాన్యంలో దీనికి ముఖ్యమైన పాత్ర ఉంది.

గ్రామ సంఘం :

గ్రామంలో పేదలతో ఏర్పడిన చిన్న సంఘాలు కలిసి గ్రామ స్థాయిలో సమాఖ్యగా ఏర్పడే వ్యవస్థాగత ఏర్పాటే గ్రామ సంఘం. ఆయా చిన్న సంఘాలు, తద్వారా వాటి సభ్యుల ఉమ్మడి అవసరాలు, బతుకుతెరువులకు తోడ్పడే ఆదాయ కార్యక్రమాలకు గ్రామ సంఘం ఆసరా అవుతుంది.

స్వయం సహాయక బృందాలు : వాటర్‌షెడ్ ప్రాంతంలో సహజ వనరులపై పరోక్షంగా ఆధారపడేవారితో ఏర్పడేవే స్వయం సహాయక బృందాలు. ఉదాహరణకు కూరగాయలు, పండ్లు అమ్ముకునే వాళ్ళు. ఒకే ప్రాంతంలో నివసిస్తూ ఒకే విధమైన ఆర్థిక పరిస్థితికి చెంది ఒకే రకమైన సమస్యలతో సతమతమవుతున్న వ్యక్తులు ఒకటిగా కూడి వారి వద్ద నున్న వనరులను వినియోగించుకొని, సమస్యల నుండి బయటపడటానికి కలసికట్టుగా కృషి చేయడాన్నే స్వయం సహాయ సంఘం అంటారు.

వినియోగదారుల బృందాలు :

వాటర్‌షెడ్ ప్రాంతంలో సహజ వనరులపై ప్రత్యక్షంగా ఆధారపడిన వారితో తయారయ్యే బృందాలను వినియోగదారుల బృందాలు అంటారు. ఉదాహరణకు ఒక ప్రాంతంలో వ్యవసాయం చేస్తున్న రైతులు, బంజరు భూములను సాగు చేస్తున్న పేదలు, చెరువులలో చేపలు పెంచేవారు, అడవిపై ఆధారపడే వారు వినియోగదారుల బృందాలుగా ఏర్పడవచ్చు.

కూలీ బృందాలు :

బతుకు తెరువు కోసం ప్రధానంగా కూలీ మీద ఆధారపడే వారితో ఏర్పడేవే కూలీ బృందాలు, కాయకష్టం తప్ప వనరుల పరంగా ఏ ఆధారం లేని కూలీలు రోజువారీ తిండి కోసం మట్టిపని, రాతిపని, వ్యవసాయకూలీ వంటి పనులు కోసం వెళ్ళే వారందరూ కూలీ బృందాలుగా తయారుకావచ్చు.

వినియోగదారుల సంఘం ఏర్పాటు విధానం

సబ్ వాటర్‌షెడ్ ఆధారంగా వినియోగదారుల బృందాలు చెయ్యడం అన్నది ఒక పద్ధతి. ఆ క్రమం ఇలా ఉంటుంది.

- వనరుల పటం ఆధారంగా గ్రామంలోని వనరులు, అడవి, గుట్టలు, వాగులు, బీడు భూములు, వ్యవసాయ భూమి మొదలైనవి గుర్తించడం.
- చిన్న వాగులు, వంకలు ఆధారంగా సబ్ వాటర్‌షెడ్‌లను గుర్తించడం.
- పహాని / అడంగల్ సహాయంతో సర్వే నెంబర్ల ప్రకారం సబ్ వాటర్‌షెడ్ వారీగా రైతుల జాబితా తయారు చేయడం.
- ఆయా రైతులకు ఉన్న భూమిలో తరి, బీడు, మెట్ట ఎంత అన్న వివరాలు సేకరించడం.
- రైతుల జాబితా ఆధారంగా క్షేత్ర సందర్శనకు వెళ్ళి సదరు రైతులు అనుభవదారులు అవునా, కాదా అనే విషయాలు సరి చూసుకోవడం, అక్కడి రైతులు తెలిపిన వివరాల ప్రకారం తుది జాబితాను సిద్ధం చేయడం.

- ఒకే రకమైన సమస్యలు ఉండి దగ్గర దగ్గర భూములున్న రైతు కుటుంబాలను 20,30 మందిని కలిపి ఒక వినియోగదారుల బృందంగా గుర్తించడం.
- ఇచ్చిన సమయం ప్రకారం వీరితో సమావేశం నిర్వహించడం, బృందంగా ఏర్పడటం వల్ల కలిగే ప్రయోజనాలు, వాటర్‌షెడ్ కార్యక్రమంలో వినియోగదారుల బృందాల ప్రాధాన్యతను వివరించడం.
- ఉమ్మడి ప్రయోజనాల కోసం సంఘం సభ్యులందరు కలిసి పని చెయ్యటానికి సంసిద్ధత వ్యక్తపరిచేలా ఫెసిలిటేట్ చేయడం.
- కలసివచ్చిన వారితో బృందం తయారు చేయడం, నాయకులను ఎన్నుకోవడం, బృంద పనితీరును వాళ్ళంతట వాళ్ళే నిర్ణయించుకునేలా చేయడం.
- శిక్షకులు సంస్థల గురించి విశ్లేషించిన తరువాత వాటర్‌షెడ్ అమలులో సామాజిక చైతన్యం కలిగించటానికి ఈ క్రింది ప్రక్రియలు గ్రామ పంచాయితీలు, గ్రామ సంఘాలు పాటించాలని చర్చింపచేయాలి.

కూలీ బృందాలు :

ప్రాముఖ్యత :

బతుకుతెరువు కోసం కూలీ మీద ఆధారపడే వారితో ఏర్పడేవే ఈ కూలీ బృందాలు. కాయాకష్టం తప్ప వనరుల పరంగా ఏ ఆధారంలేని కూలీలు, రోజు వారీ తిండి కోసం మట్టిపని, రాతి పని, వ్యవసాయ కూలీ వంటి పనుల కోసం వెళ్ళే వారందరూ కూలీ బృందాలుగా తయారు కావచ్చు.

ఏర్పాటు విధానం:

- సామాజిక పటం ద్వారా గ్రామాలలోని కుటుంబాలను, వాళ్ళకు సంబంధించిన సమాచారాన్ని సేకరించడం.
- కుటుంబాల సమాచారం ఆధారంగా కూలీ పని మీద బతికే కుటుంబాల జాబితా తయారు చేసుకోవడం.
- పనులు జరిగే చోట కూలీలను, మేస్త్రీలను గుర్తించి జాబితా తయారు చేసుకోవడం.
- గ్రామ పంచాయితీలో కూలీ పని కోసం రిజిష్టర్ చేసుకున్న వారి వివరాలు సేకరించడం.
- వివిధ రకాలుగా సేకరించిన సమాచారాన్ని క్రోఢీకరించి కూలీ కుటుంబాల జాబితాను రూపొందించడం.

సామాజిక చైతన్యం - ప్రక్రియలు :

చార్టు : సామాజిక చైతన్యంలో ముఖ్యాంశాలు :

- గ్రామ సభ నిర్వహించి వాటర్‌షెడ్ మంజూరు గురించి తెలియజేయడం.
- ప్రాజెక్టు సమన్వయ సంస్థతో ఒప్పందం.
- కళాజాతాలు, అవగాహన కార్యక్రమాలు నిర్వహించడం.

- స్వయం సహాయక సంఘాలు, గ్రామ సంఘం వినియోగదారుల సంఘం, కూలీల సంఘం,
- పేదలనందరిని బృందాలలో సభ్యులుగా చేయడం.
- వాటర్‌షెడ్ అమలు, పర్యవేక్షణలో బృందాల సామార్థ్యాలు పెంపొదింపచేయడం.
- శాశ్వత ప్రాతిపదికన జీవనోపాధులు పొందుటకు పేదలకు, మహిళలకు ప్రాధాన్యతనివ్వడం.

గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘం పాటించాల్సిన అంశాలు :

1. తప్పక వినియోగదారుల సంఘం, కూలీ సంఘాల ఏర్పాటు
2. బృందాల సామార్థ్యాల పెంపుదల కోసం ప్రణాళికలు తయారు చేసి శిక్షణలు ప్రోత్సహించడం.
3. జమా ఖర్చుల నిర్వహణ
4. ఇతర సంస్థలతో, పథకాలతో సమన్వయం, అనుసంధానం చేయడం.

వాటర్‌షెడ్ అమలులో తప్పక పాటించాల్సిన సూత్రాలు :

- పేదల భూముల అభివృద్ధికి ప్రాముఖ్యత (భూమి, నీటి వనరులు, పశువులు, పచ్చదనం)
- కూలీలను ఉపయోగించి పనులు నిర్వర్తించడం.
- ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి
- గ్రామ పంచాయితీ, స్వయం సహాయక సంఘాలు, గ్రామ సంఘం వినియోగదారుల సంఘం, కూలీల సంఘం బాధ్యతలు పంచుకోవడం.

2. స్త్రీ, పురుష సమానత్వం (జెండర్) సామాజిక న్యాయం సాధించటానికి పాటించాల్సిన ప్రక్రియలు

శిక్షకులు స్త్రీ, పురుష సమానత్వం ఆవశ్యకతను తెలియపరుస్తూ చర్చింపచేయాలి. జెండరుపై కేస్ స్టడీను ఉపయోగించి విశ్లేషించాలి. తరువాత స్త్రీ, పురుష సమానత్వాన్ని సాధించడానికి పాటించాల్సిన ప్రక్రియలను ఈ క్రింది విధంగా చర్చింపచేయాలి.

పై అంశాలలో సామాజిక న్యాయం, స్త్రీ పురుష సమానత్వం సాధించాలంటే.......

చార్టు : స్త్రీ పురుష సమానత్వం సాధించటానికి పాటించాల్సిన ప్రక్రియలు :

- ☞ కళాజాతలు, శిక్షణలు, అవగాహనలు ఏర్పాటు చేయడం.
- ☞ ప్రతి పనిలో, నిర్ణయంలో మహిళలను, పేదలను భాగస్వామ్యులను చేయడం.
- ☞ స్త్రీ, పురుషులకు సమాన వేతనం చెల్లించడం.
- ☞ వినియోగదారుల సంఘాలలో, కూలీ సంఘాలలో మహిళలు భాగస్వాములుగా ఉండటం.
- ☞ వాటర్‌షెడ్ పథకాల ద్వారా మహిళల పేదల కుటుంబాలలో ఆరోగ్యం, విద్య వృద్ధి చెందడం.

పద్ధతి 3 : సమావేశాల ఏర్పాటు, నిర్వహణ

రోల్ ప్లే

శిక్షకులు శిక్షణ పొందేవారిలో ఒకరిని సర్పంచ్‌గా, వార్డుమెంబర్లను ఇద్దరిని గ్రామసంఘం సభ్యులుగా ఇద్దరిని, వినియోగదారుల సంఘం సభ్యులుగా నలుగురిని, కూలీలను నలుగురిని ఎంపిక చేసి వారిని ఒక నమూనా వాటర్‌షెడ్ సమావేశం నిర్వహించమని ప్రోత్సహించాలి. కొన్ని సమస్యలను
ఉదా : సమానవేతనం చెల్లించలేదని, కూలీలకు పని కల్పింపబడలేదని, పనులు సక్రమంగా జరుగలేదని, గ్రామ సంఘం మీటింగులో జీవనోపాధుల కల్పన, వ్యవసాయాభివృద్ధికి సంబంధించిన ఆర్థిక సహాయం గురించి పేద గ్రూపులకు ముందుగా ఇవ్వలేదని మొదలగునవి అంతేకాకుండా పంట మార్పిడి విధానాలు, సమగ్ర చీడపీడల నివారణ, భూసార వంత పరిరక్షణ, పశువులు, గొర్రెలు, మేకల పెంపకం, చిన్న వ్యాపారాలు వంటి విషయాలు చర్చించేటట్లు ముందుగా సభ్యులకు విడివిడిగా అవగాహన ఏర్పరచాలి. తరువాత 15 ని.లు. సమయం ఇచ్చి సమావేశం నిర్వహించిన తరువాత దానిలో వచ్చిన అంవాలను క్రోఢీకరించి. అసలు ఏయే అంశాలు అందులో చర్చించాలి? అని ప్రశ్నించి శిక్షకులు విశ్లేషించాలి.

శిక్షకులు గ్రామ సభ గురించి ఈ క్రింది విధంగా విశ్లేషించాలి.

గ్రామ సభ నిర్వహణ :

- గ్రామ ప్రజలందరికీ ముందుగా సమాచారం అందేటట్లు చూడాలి. అందరికీ అనువుగా వున్న సమయంలో ఏర్పాటు చేసుకోవాలి.
- గ్రామ సభ నందు సూచించబడిన నిర్ణయాలను, సమస్యలను గ్రామ పంచాయితీ కార్యక్రమాల అమలులో పరిగణలోనికి తీసుకోవాలి.

- తప్పక గ్రామ సభ జరిగిన విధానాన్ని రికార్డు చేయాలి.
- అప్పటి వరకూ జరిగిన గ్రామ పంచాయితీ పాలన, అభివృద్ధి గురించి వివరించి, ఆర్థిక వనరులు, లెక్కల వివరాలు వివరించాలి. వాటర్‌షెడ్ ప్రణాళికలు, అమలు గురించి చర్చించాలి.
- ఊరిలో ఉన్న సమస్యలు ఉదా : మూఢనమ్మకాలు, వరకట్న, శిశుకార్యాలు, ఎయిడ్స్, వలసలు మొదలగు వాటి గురించి చర్చించాలి.
- వాటర్‌షెడ్ ప్రణాళికలు రూపొందించడంలో, అమలులో ప్రజల మనోభావాలను, సమస్యలను పరిగణలోనికి తీసుకొని గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘం వాటి మీద దృష్టి పెట్టి అమలులో పర్యవేక్షణ చేయాలి.

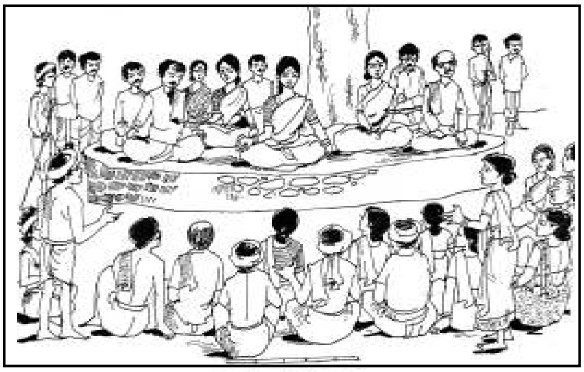

గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘం, వినయోగదారుల బృందం, కూలీ బృందాల నెలవారీ సమావేశం

ప్రతి నెలా నెలవారీ సమావేశాలు గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘం వారి సభ్యులతో జరుపుకుంటారు. కానీ ప్రత్యేకంగా వాటర్‌షెడ్ నిర్వహణ, పర్యవేక్షణపై నెలకు ఒక రోజు నిర్ణయించి సమావేశం ఏర్పాటు చేసుకొని వినియోగదారుల సంఘాలను, కూలీ సంఘాలను ఆహ్వానించి ఈ క్రింది విషయాలు చర్చించుకోవాలి. సెక్రటరీ / డబ్ల్యు.డి.టి.లు కూడా తప్పని సరిగా ఈ సమావేశాలకు హాజరు కావాలి.

- ప్రణాళికల ఆధారంగా వార్షిక ప్రణాళికలు రూపొందించుకొనుట, ఆమోదం పొందుట.
- కూలీలకు ఉపాధి కల్పన జీవనోపాధుల కల్పనకు, వ్యవసాయ పశు ఉత్పాదకత పెంపుదలకు ప్రణాళికల ప్రకారం చర్చించాలి.
- వాటర్‌షెడ్ ప్రక్రియలను పాటిస్తున్నామో లేదో విశ్లేషణ చేయాలి.
- గ్రామ సంఘం : 1. ఆర్థిక సహాయం, రికార్డుల నిర్వహణ
  2. రికవరీలు, సమస్యలు

- వినియోగదారుల బృందాలు : ప్రణాళికల ప్రకారం ప్రాధాన్యత ప్రకారం చేపట్టిన పనులు, సమస్యలు.
- గ్రామ పంచాయితీ : నిధుల వివరాలు, చెల్లింపులు, రికార్డుల నిర్వహణ, శిక్షణా ప్రణాళిక వాటర్‌షెడ్‌కు సంబంధించి ఇతర అంశాలు చర్చించాలి.
- చర్చలో అందరూ పాల్గొనటానికి అవకాశం ఇవ్వాలి. ప్రతి పనిలో పేదలకు మహిళలకు ప్రాధాన్యత ఇంచేందుకు ఆలోచన జరపాలి.
- సెక్రటరీ, పారావర్కర్లు, డబ్ల్యుడి.టి.ల సహకారం గురించి చర్చించాలి.
- ప్రతి సమస్యకు ప్రజా ఆమోదయోగ్యమైన నిర్ణయాలు తీసుకొని అమలు చేసుకోవాలి.

పద్ధతి 4 ; సామర్థ్యాల పెంపుదల (శిక్షణలు) : వాటర్‌షెడ్ అమలులో సామర్థ్యాల పెంపుదల చాలా ముఖ్యమైన అంశంగా గుర్తింపచేయాలి. వాటర్‌షెడ్ అమలు గురించి అన్ని బృందాలకు అవగాహన ఏర్పరచుకోవాలి. అదేవిధంగా నైపుణ్యతను పెంపొందింపచేసే కార్యక్రమాలు చేపట్టాలని ఈ క్రింది అంశాలను ఉపయోగించి చర్చింపచేయాలి.

చార్టు :

గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘం సామర్థ్యాల పెంపుదల (శిక్షణల) గురించి పాటించాల్సిన ప్రక్రియలు :

- బృందాల వారీగా శిక్షణా ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవడం.
- సమావేశాలలో శిక్షణల గురించి చర్చించుకోవడం.
- క్లస్టరు స్థాయి జీవనోపాధుల కేంద్రం నుండి శిక్షణా సహాయాన్ని పొందడం.
- జీవనోపాధుల వృద్ధి కొరకు నైపుణ్యతతో కూడిన శిక్షణల కొరకు డబ్ల్యుడి.టి. సహకారంతో ఇతర సంస్థల సహకారాన్ని పొందడం.
- శిక్షణా నిధి నుండి శిక్షణ పొందిన వారి ఖర్చును భరించడం.
- క్షేత్ర సందర్శనలకు, ప్రత్యక్ష వీక్షణా కార్యక్రమాలను ప్రోత్సహించడం.

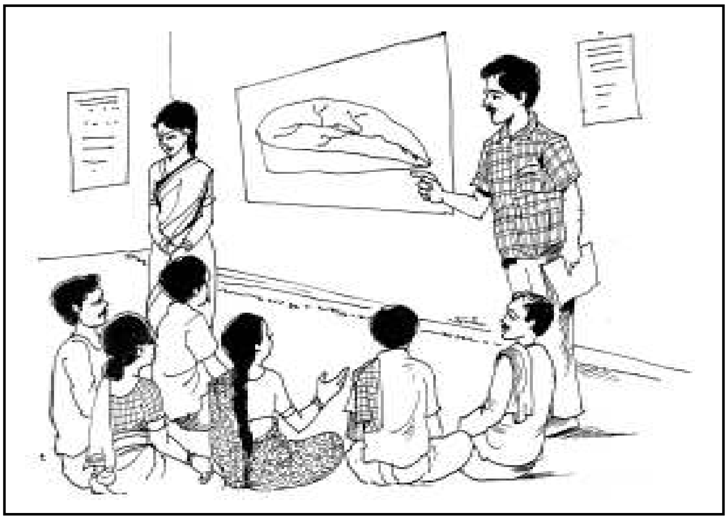

రెండవ రోజు
సెషన్ - 8
సహజ వనరుల యాజమాన్యం - ప్రక్రియలు - ప్రణాళికలు

శిక్షణాంశము : సహజ వనరుల యాజమాన్యం – ప్రక్రియలు – ప్రణాళికలు

ఉద్దేశ్యము :
1. సహజ వనరుల యాజమాన్యం పద్ధతులు, ప్రక్రియలు, ప్రణాళికలపై అవగాహన ఏర్పర్చడం.

సమయం : 90 ని.లు

శిక్షణకు కావలసిన పరికరాలు : చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు, సి.డి. ప్లేయరు, ప్రొజెక్టరు

శిక్షణా పద్ధతి :

వ.సం.	శిక్షణాంశము	సమయం	పద్ధతి	కావలసిన పరికరములు
1.	సహజ వనరుల యాజమాన్యం – ప్రక్రియలు	30 ని.లు	విశ్లేషణ, చర్చ	చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు
2.	సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళికలు–సమగ్ర సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళికలు	30ని.లు	విశ్లేషణ, చర్చ	చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు
3.	ప్రణాళికలపై ఫిల్మ్, చర్చ	30ని.లు	చిత్ర ప్రదర్శన విశ్లేషణ	సి.డి. ప్లేయరు, ప్రొజెక్టరు

పద్ధతి 1 : సహజ వనరుల యాజమాన్యం – ప్రక్రియలు – ప్రణాళికలు

సహజ వనరుల యాజమాన్య పద్ధతులలో పాటించాల్సిన అంశాలను, క్రమాన్ని చార్టు ద్వారా తెలియజేయాలి. రీడింగ్ మెటీరియల్‌లో బొమ్మల రూపంలో ఇచ్చిన ప్రక్రియలను చూడమని చర్చింపచేయాలి.

చార్టు : సహజవనరుల యాజమాన్యం – గ్రామంలో అమలులో పాటించాల్సిన ప్రక్రియలు

- ⊙ సహజ వనరుల భాగస్వామ్య ప్రణాళిక
- ⊙ సాంవత్సరిక కార్యాచరణ ప్రణాళికలు : గ్రామ సంఘం, వినియోగదారుల సంఘాలతో తయారు
- ⊙ వినియోగదారుల సంఘాల ద్వారా సహజ వనరుల పనుల నిర్వహణ
- ⊙ ప్రొబేషను ఫేజ్ వాటర్‌షెడ్లు
- ⊙ ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి, పేదలకు ఉపయోగించుకొనేందుకు వీలుగా హక్కుల కల్పన.
- ⊙ స్వయం సహాయక సంఘాల పర్యవేక్షణ, చెల్లింపుకు రికమెండ్ చేయడం.
- ⊙ పేద, సన్న, చిన్న కారు రైతుల భూములకు ప్రాధాన్యత,
- ⊙ తక్కువ ఖర్చుతో కూడిన పనులు
- ⊙ వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధి ఏర్పాటు

సహజ వనరుల యాజమాన్యం క్రింద చేపట్టవలసిన ముఖ్య కార్యక్రమాలు

మానవుని మనుగడ భూమి, నీరు, వృక్ష సంపద మొదలగు ప్రాణాధారమైన సహజ వనరులు రక్షించుకోవటంపై ఆధారపడి ఉంది. వర్షం మూలంగా పడిన ప్రతి నీటి బొట్టు ఎత్తైన ప్రదేశం నుండి

పలుదిశల ద్వారా పల్లము వైపు ప్రవహించి, పరివాహక పరిధిని దాటి వృధాయగుచున్నది. పరివాహక ప్రాంతాల చికిత్సకు సంబంధించిన ఇటువంటి చాలా సమస్యలకు శాస్త్రజ్ఞులు తగిన సాంకేతిక పరిష్కార మార్గములు కనిపెట్టారు. ముఖ్యంగా పరీవాహక ప్రాంత అభివృద్ధి ఎగువ ప్రాంతము నుండి మొదలై లోతట్టు ప్రాంతము వరకు క్రమ పద్ధతిలో జరుగవలెను. ఎగువ ప్రాంతమును నిర్లక్ష్యము చేసి క్రింది వైపు మాత్రమే పనులన్నీ చేసిన యెడల కార్యక్రమ ఫలితములు దక్కకపోగా దుష్పరిణామాలు సంభవిస్తాయి.

వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధికి ఈ క్రింద ఉదహరించిన కార్యక్రమాలు సాధారణంగా చేపట్టడం జరుగుతుంది. పనులన్నీ ఎగువ ప్రాంతములో ప్రారంభించి క్రింది ప్రాంతము వరకు (రిడ్జ్ –టు – వ్యాలి) పద్ధతిలో చేపట్టవలెను. వాటర్‌షెడ్ పనులు 3 రకాలుగా ఉంటాయి.

భూసార సంరక్షణ పనులు (వీటికి 20% నిధులు కర్చు పెట్టుకోవాలి)

1. చిన్న చిన్న వాగులు, కాలువలలో, నీటి కోతకు గురైన ప్రాంతాలలో రాతి కట్టడాలు (రాక్‌ఫిల్‌డ్యాంలు) నిర్మాణం.
2. వాగుల్లో ఇంకుడు గుంతలు ఏర్పాటు.
3. ఎక్కువ వాలుగా ఉన్న ప్రాంతాలలో వరుస సమతల కందకాలు నిర్మించడం.
4. మొక్కలతో అడ్డుకట్టలు వేయుట.
5. కాంటూరు కందకాలు నిర్మాణం.
6. కాంటూరు గట్లు వేయడం.

నీటి నిలువ నిర్మాణాలు (వీటికి 25% నిధులు ఖర్చు పెట్టుకోవాలి)

- ఫారంపాండ్
- ఊట చెరువులు
  - చిన్న ఊటకుంటలు
  - ఊటకుంటలు
- చెక్‌డ్యాంలు
- మళ్ళింపు కాలువలు (డైవర్షన్ డ్రైన్)
- గేబియన్ కట్టడాలు
- భూగర్భ డ్యాంలు
- ఇసుక బస్తాలతో అడ్డుకట్టలు

వన సంరక్షణ, సామాజిక అడవులు, పండ్ల తోటలు పెంపకము

(వీటికి 15% నిధులు ఖర్చు పెట్టుకోవాలి)

- నీడ తక్కువగా ఇచ్చు టేకు, సరగడు మొక్కలను పొలాలు మరియు వాగుల గట్ల మీద నాటుకోవడం.
- వంట చెరకు, కలప, పశుగ్రాసము ఇచ్చు చెట్లు పెంచడం, నర్సరీల పెంపకం, సామాజిక అడవులు
- వాలుకు అడ్డంగా దున్నడం.
- పండ్ల తోటలు పెంచుకోవడం.

1. మొక్కలు నాటుటలో వివిధ పద్ధతులు
2. వాటర్‌షెడ్‌లలో ఉద్యాన వనాల ప్రాముఖ్యత
3. పశుగ్రాస అభివృద్ధి

సహజ వనరులపై శిక్షకులకు సమాచారం:

పరివాహక ప్రాంత అభివృద్ధికి సంబంధించిన సహజవనరులు

- భూమి
- నీరు
- వృక్ష సంపద
- పశు సంపద
- మానవ వనరులు

మానవ మనగడ సహజవనరులపై ఆధారపడియున్నది. మన యాజమాన్య లోపము వలన సహజ వనరులు క్రమేణ క్షీణించుచున్నవి. వాటిని సంరక్షించి వృద్ధి చేయుట పరివాహక ప్రాంత ఉద్దేశ్యము.

నేల కోత వలన భూమి క్షీణించినది, భూమి క్షీణించుట వలన పంట దిగుబడి తగ్గినది. భూగర్భజలాలు ఎక్కువ వాడుట వలన సాధారణ బావులు ఎండిపోయినవి. కొన్ని నల్ల నేలలు ఆరుతడి నీటి సాగుకు ఎక్కువ నీరు పెట్టినందున చౌడు భూములుగా మారినవి.

విపరీతముగా అడవులు నరుకుటవలన, వర్షపు నీరు నేలకు ఇంకుట తగ్గి భూగర్భజలాలు తగ్గినవి, నేలకోత అధికమై భూములు నిస్సారమైనవి. కొండ సమీపమున పంట భూములు నేలకోతకు గురి అయినవి. ఇసుక మేటలు వేసినవి. చెరువు కుంటలు పూడినవి, పశువులకు మేత తగ్గినది, వేసవి కాలములో వాటికి త్రాగునీటి లభ్యత తగ్గినది, జీవ నదులు కూడా వేసవిలో ఎండిపోయినవి. పైరు, పశు గ్రాసము, అడివి మొక్కలు, చెట్లు పెరుగుటకు సారవంతమైన నేల, కావలసినంత నేల పదును అవసరము. భూసారమంత నేల పైపొరలోనేయుండును. ఈ రెండింటిని సమకూర్చుట సులభ సాధ్యమే ప్రస్తుతము వర్షపు నీరు ఈ దిగువ ప్రమాణములలో విభజన చెందుతుంది.

41% బాష్పీకరణ
40% నేలపై ప్రవాహము
10% నేలయందు తేమగ నిలచి పైరులకు అందుబాటులో యుంటుంది, కొంత వంకలకు చేరుతుంది.
9% భూగర్భజలాలకు చేరుతుంది.

40% నేలపై ప్రవహించుట వలన సారవంతమైన నేలకోతకు గురి అయి చెరువు కుంటలు నదులలో చేరుతుంది. నీటి ప్రవాహ వేగము తగ్గితే భూమికి నీరు ఎక్కువ ఇంకుతుంది. దీని వలన నేలయందు తేమ ఎక్కువ రోజులు ఉంటుంది. భూగర్భ జలాలకు ఎక్కువ వర్షపు నీరు చేరుతుంది. దీని వలన నీటి సాగు విస్తీర్ణము పెంచుటకు వీలుకల్గుతుంది. నీటి ప్రవాహ వేగము తగ్గినప్పుడు నేలకోత కలుగదు. సారవంతమైన నేల పై పొర చెదరదు సాంమంతయు ఆ భూమిలో నిలచియుంటుంది. ఇందుకు చేయవలసినది ముఖ్యముగా వర్ష బిందువులు పడిన చోట నేలకు ఇంకునట్లు చర్యలు తీసుకొనుట. దీని వలన నీరు వృధా పోదు, భూసారము నష్టము కాదు. వర్షము నేలకు ఇంకలేనంత కురిసినచో అధిక నీరును మడులు, ఆనకట్టలు, కుంటలు, చెరువులలో నిలకట్టాలి. నిలకట్టిన నీటి ఎక్కువ పరిమానము

నేలకు ఇంకి, భూగర్భజలాలకు చేర్చాలి. ఈ పనులను భూసార సంరక్షణ పనులందురు. ఇవి ప్రధానంగా రెండు రకాలు :

- భూసార సంరక్షణ పనులు
  - జీవసంబంధమైనవి
    - కృషి సంబంధిత పనులు
      - పచ్చిరొట్ట
      - మిశ్రమ పైరు సాగు
      - పంట మార్పిడి
      - పీలిక సాగు
      - లోతుగదున్నుట
      - వేసవి దుక్కి
      - వాలు సేద్యము.
      - గొడ్డు చాళ్ళు
      - బోదెలు చాళ్ళు సేద్యము
      - వెడల్పాటి బోదెలు కాలువలు
    - గడ్డి సంబంధిత పనులు
      - పచ్చిక బీళ్ళు
      - గడ్డి పీలిక హద్దులు
      - గడ్డి వాలు గట్లు
      - గడ్డితో బలపర్చిన మట్టి వాలు గట్టు
      - గడ్డితో స్థిరపరిచిన నీటి కాలువలు /వంకలు
    - వృక్ష సంబంధిత పనులు
  - యాంత్రిక పనులు
    - మట్టి గట్లు
    - గుళిక రాళ్ళ గట్లు
    - రాతిగట్లు
    - నీటి మళ్ళింపు కాలువలు
    - నీటి మళ్ళింపు గట్లు
    - మళ్ళు గట్టుట
    - నేల చదును చేయుట.
    - వాలు కందకాలు
    - వాలు లోతు చాళ్ళు
    - వంక మట్టి కట్టలు
    - వంక రాతికట్టలు
    - ఇసుక సంచుల ఆనకట్టలు
    - పక్క ఆనకట్ట
    - నీటి మడుగులు
    - చిన్న ఊట కుంటలు

పరివాహక ప్రాంతము 3 భౌతిక విభాగములు :

1. సాగు భూమి
2. సాగుకు పనికిరాని భూమి
3. వంకల సముదాయము

సాగు భూమి భూసార రక్షణకు వ్యవసాయ సంబందిత, గడ్డి సంబంధిత, పనులు, వాలు గట్లు, మళ్ళింపు గట్లు, కాలువలు మొదలగునవి. సాగుకు పనికిరాని భూములలో లోతైన వాలు చాళ్ళు, వాలు కందకాలు ముఖ్యమైనవి.

సాగేతర భూములలో పశుగ్రాసము పెంచుట లేదా వృక్షాలు పెంచుటకు అనువుగా భూసార రక్షణ పనులు చేపట్టాలి. వంకల సముదాయములో గడ్డి పెంచి వాటిని స్థిరపడేటట్టు చేయాలి. చిన్న వంకలలోని

మట్టి అడ్డుగట్లు, రాతి అడ్డుగట్లు, శాకీయ అడ్డు గట్లు, మధ్య తరగతి వాటిలో రాతి అడ్డుగట్లు పెద్ద వంకలలో పక్క రాతి ఆనకట్టలు లేదా కుంట కట్టలు వేయాలి. పెద్ద వంకలలో వేసవిలో నీరు ఉండేటట్టు లోతుగా త్రవ్వి ఆనకట్టలు కట్టాలి.

వంక ప్రక్కన వృధా స్థలములో లోతైన మడుగులు త్రవ్వి ఇసుకమేట వేయకుండా వంకతో సందానము చేయాలి. కొద్ది పాటి సారవంతమైన సాగేతర భూములలో పచ్చిక బీళ్ళు. నిస్సారమైన భూములలో పశుగ్రాసపు చెట్లు, అటవి పండ్ల చెట్లు, వంట చెరుకు, కలుప చిక్కుడు జాతికి చెందిన చెట్లు పెంచాలి. ఎక్కువ పరిమాణములో పశుగ్రాసపు చెట్లు పెంచాలి.

వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధి ని

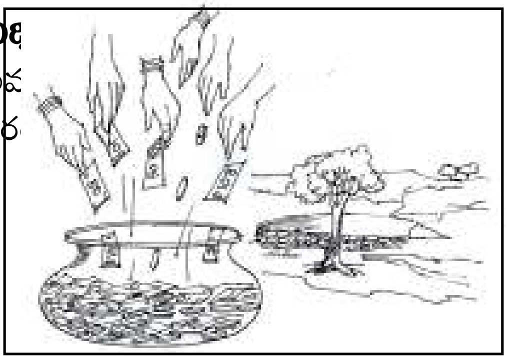

వాటర్‌షెడ్ పథక అ 10 శాతం విరాళాలు సేకరించి వాటర్‌షెడ్ అమలు అనంతర నియోగించాలి.

శిక్షకులకు సూచనలు :

1. ఆంధ్రప్రదేశ్ గ్రామీణ జీవనోపాధుల పథకం అమలులో పాటించిన మంచి పద్ధతులను, విధానాలను ఉపయోగించి ఉదాహరణలతో శిక్షణ పొందే వారికి అర్థం అయ్యేలా వివరించాలి.
2. గ్రామీణ జీవనోపాధుల పథకం గురించిన సమాచారం క్షుణ్ణంగా చదివి అవగాహన చేసుకోవాలి.
3. ఆయా ప్రాంత వ్యవసాయం, జీవనోపాధులను దృష్టిలో వుంచుకొని సెషను లక్ష్యాలను సాధించటానికి శిక్షకులు ప్రయత్నించాలి.

శిక్షకులు సి.డి.లో ఇచ్చిన వాటర్‌షెడ్ పనుల గురించి చూపించి విశ్లేషణ జరపాలి లేదా పనుల

పద్ధతి 2 సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళికలు : శిక్షకులు ముందుగా పంచవర్ష ప్రణాళిక క్రమం
చార్టును ఉపయోగించి తక్కువ ఖర్చుతో కూడిన పనులు ఏవిధంగా నిర్వహించుకోవాలో క్షుణ్ణంగా వివరించాలి.
గురించి రీడింగ్ మెటీరియల్‌లో ఇచ్చిన బొమ్మలను చూపించి విశ్లేషించాలి. విశ్లేషించేటప్పుడు ఈ క్రింది
అంతే కాకుండా ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి ఆవశ్యకతను చర్చింపచేయాలి.
సమాచారాన్ని చర్చలో ఉపయోగించుకోవాలి.

గ్రామ అవసరాలను పరిశీలించి పంచవర్ష ప్రణాళిక తయారు చేసుకోవాలి. ప్రాధాన్యతా క్రమంలో వార్షిక ప్రణాళికలు తయారు చేసుకొని గ్రామ సభ ఆమోదం, జిల్లా నీటి యాజమాన్య సంస్థ ఆమోదం పొందాలి.

ప్రకృతి వనరులు, వాటిపై ఆధారపడిన కుటుంబాలు

ప్రకృతి వనరులపై ఆధారపడిన కుటుంబాలకు వర్షాభావం వలన తగినంత ఆదాయం లేక అనేక ఇబ్బందులతో వలసలు, ఆర్థికంగా వెనుకబడటం, పిల్లలకు చదువు చెప్పించుకోలేక పోవడం, పోషకాహారం భుజించ లేకపోవడం, ఉపాధి దొరకక పోవటం, భూమి కొట్టుకొనిపోయి సారవంతంగా లేకపోవడం వంటి ఇబ్బందులతో మెట్ట ప్రాంత ప్రజలు అవస్తలు పడుతున్నారు. భూగర్భ జలాలను పెంచుకోవడానికి, జీవన ఉపాధుల కల్పనకు, వ్యవసాయ, పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదలకు వాటర్‌షెడ్ పథకం మన గ్రామం వచ్చింది. మనం ఏం చేయాలి? అవసరాలతో కూడిన ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవాలి.

గమనించాల్సిన అంశాలు :

- మన గ్రామంలో ఏ ఆధారం లేని నిరుపేదలు ఎంతమంది వున్నారు.
- ప్రకృతి వనరులతో సంబంధం వున్న వ్యవసాయేతర పనులు ఏమి చేసుకుంటున్నారు.
- మహిళలు పడే ఇబ్బందులు ఏమిటి?
- సాగునీరు, త్రాగునీరు సౌకర్యాల పరిస్థితి ఎలా ఉన్నది?

గ్రామ పంచ వర్ష ప్రణాళికలో తప్పక పాటించాల్సిన విధానాలు

- సామాజిక చిత్ర పటం, వనరుల గుర్తింపు పటాలను రూపొందించడంలో గ్రామ ప్రజలందరూ పాల్గొనాలి.
- వినియోగదారుల (రైతుల) సంఘం వారీగా సహజ వనరుల యాజమాన్యం, ఉత్పాదకత పెంపుదల అవసరాలు గుర్తింపబడాలి.
- కుటుంబ వారీగా అవసరాలు గుర్తించాలి.
- గ్రామ పెద్దల నుండి, మహిళలు పేదల నుండి వారి అవసరాలు సేకరించాలి.
- సామర్థ్యాల పెంపుదలకు శిక్షణా ప్రణాళిక తయారు చేసుకోవాలి.
- స్వయం సహాయక సంఘాల వారీగా కుటుంబాల అవసరాలను దృష్టిలో ఉంచుకొని వ్యవసాయ పశు గణ ఉత్పాదకత పెంపుదల ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవాలి.
- ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి ప్రణాళికలో భాగంగా రూపొందించుకోవాలి.
- గ్రామ సభకు అందరూ హాజరై ప్రణాళిక ఆమోదంలో పాలుపంచుకోవాలి.
- గ్రామ పంచ వర్ష ప్రణాళిక తయారు చేసి గ్రామ సభ ఆమోదం తరువాత జిల్లా నీటి యాజమాన్య సంస్థ ఆమోదం పొంది ప్రాధాన్యతా క్రమంలో వార్షిక ప్రణాళికలు రూపొందించుకొని వాటి

రంగారెడ్డి జిల్లా, ఇబ్రహీంపల్లి గ్రామం “టోపోషీట్”

(ఈ పఠం ద్వారా మనకు ఒక ప్రదేశం యొక్క భౌగోళిక స్థితి గతులు, గ్రామ సరిహద్దులు, వాగులు, వంకలు, కాంటూరు లైన్లు, అడవి సరిహద్దులు, గ్రామ కంఠం, రోడ్లు, కుంటలు, అక్షాంశాలు, రేఖాంశాలు మొ॥ గుర్తించవచ్చు.)

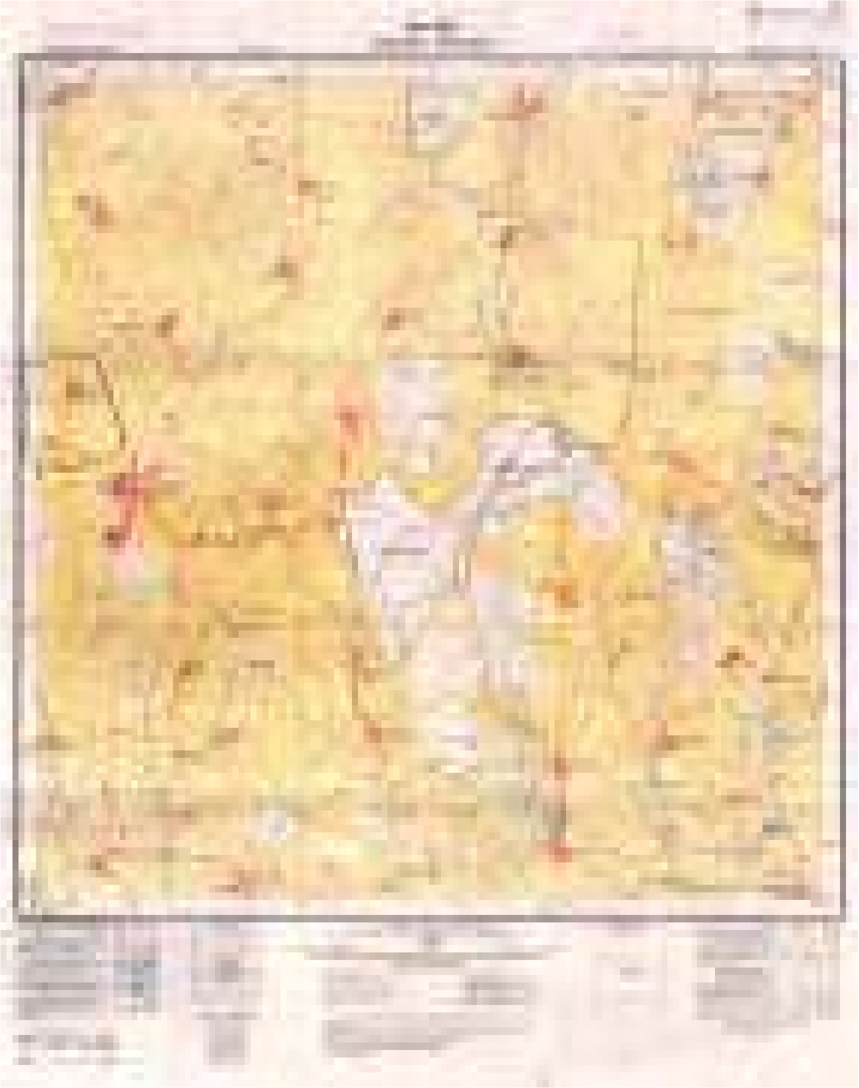

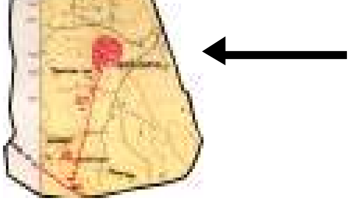

ఇబ్రహీంపల్లి గ్రామం

రంగారెడ్డి జిల్లా, ఇబ్రహీంపల్లి గ్రామం "కెడస్ట్రల్ పఠం"

(ఈ పఠం ద్వారా మనకు ముఖ్యంగా గ్రామ సరిహద్దు, సర్వే నెంబర్లు వారిగా కమతాలు, వాగులు, వంకలు, రోడ్లు, గుట్టలు, మెట్ట, తరి భూమి మొదలగునవి తెలుసుకొనగలుగుతాము)

రంగారెడ్డి జిల్లా, ఇబ్రహీంపల్లి గ్రామం "కెడస్ట్రల్ పఠం"

(ప్రణాళికలో భాగంగా కెడస్ట్రల్ (గ్రామ పఠం) పై గుర్తించిన వాటర్‌షెడ్ పనులు)

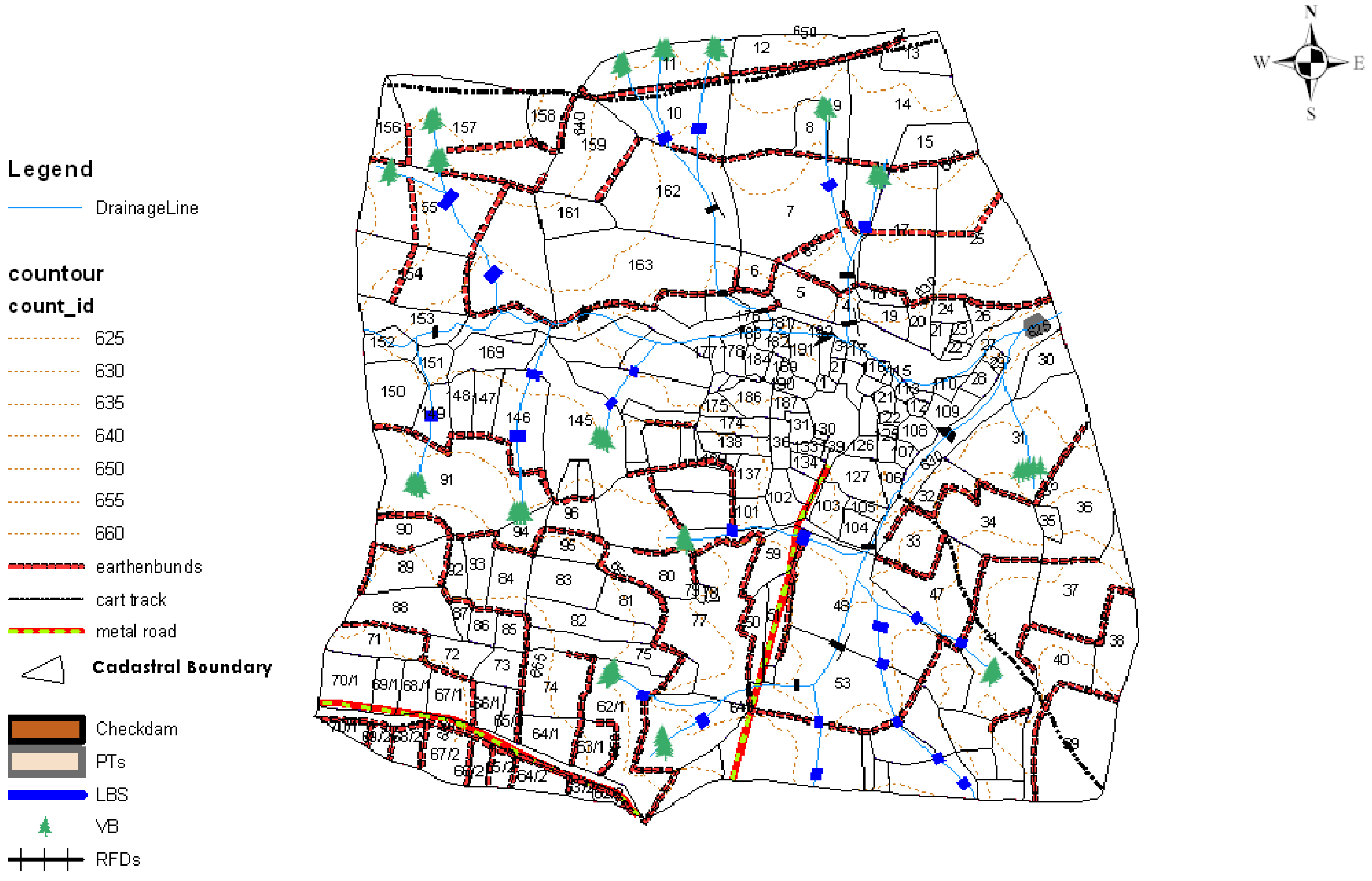

[illegible] [illegible]

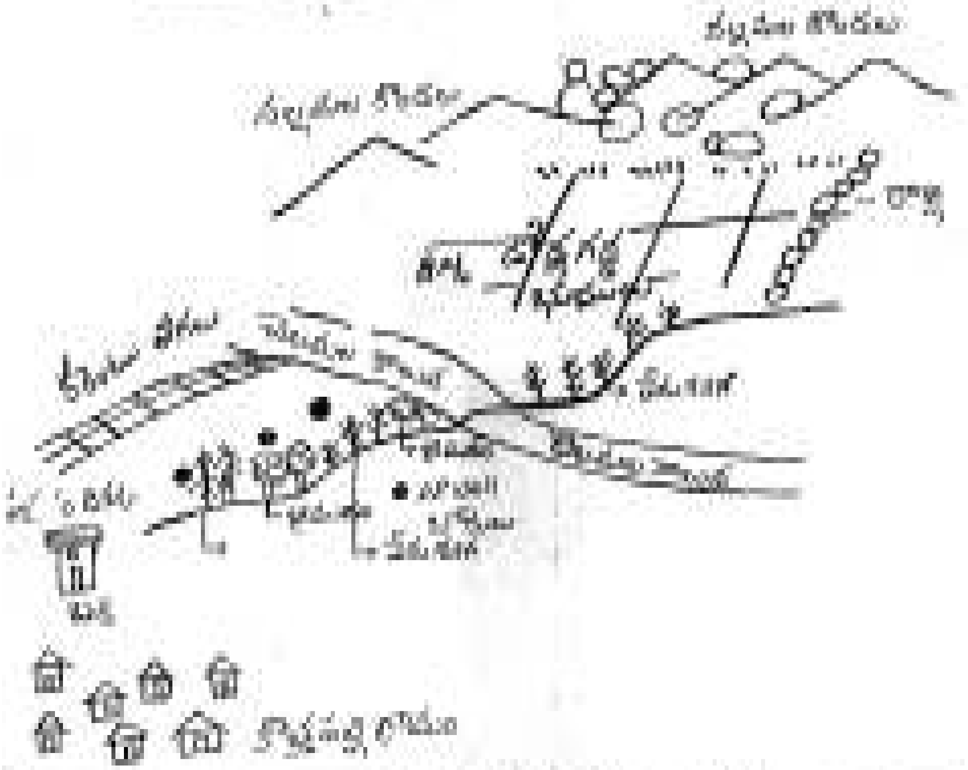

S.No.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
1.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
2.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
3.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
4.	[illegible]	[illegible]		

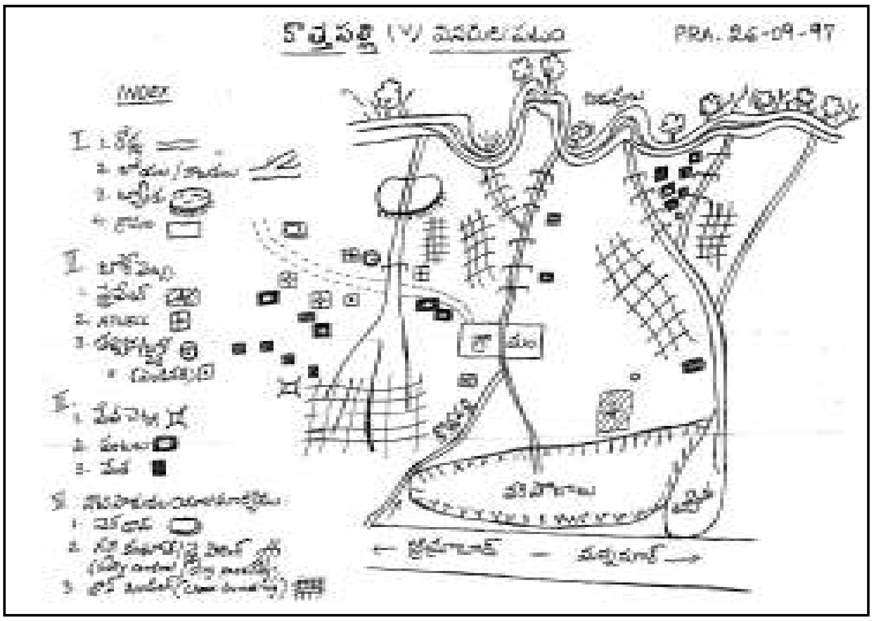

సామాజిక చిత్ర పటం : కొత్త పల్లి

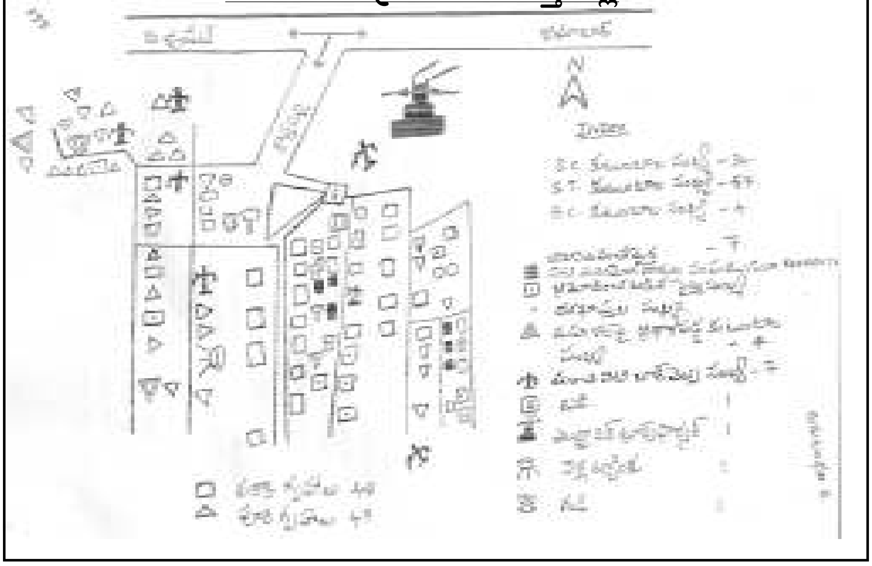

పద్ధతి 2 : సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళిక : సహజ వనరుల యాజమాన్యంలో పాటించవలసిన ప్రక్రియల ఆధారంగా ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవాలని తెలియపరచాలి. రీడింగ్ మెటీరియల్‌లో ఇచ్చిన ప్రణాళికల క్రమం, బొమ్మలను చూపించి చర్చింపచేయాలి/సి.డి. ప్లేయర్‌లో కూడా వేసి చర్చింపచేయవచ్చు. సహజ వనరుల యాజమాన్యంలో ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి గురించి చర్చింపచేయాలి.

- వాటర్‌షెడ్ (500 హెక్టార్లు) : గ్రామ పంచాయితీ సర్పంచ్, స్వయం, సహాయక సంఘాలు, రైతులు, గ్రామ పెద్దలు, పంచాయితీ సభ్యులు, కూలీలు, అందరూ కలసి వాటర్‌షెడ్ ఏరియాను సందర్శించి గ్రామ ఆయ కట్టుకు (వాటర్‌షెడ్ క్యాచ్‌మెంట్ ఏరియాకు) సాగు నీరు లభించే విధానాలు అనగా వాగులు, వంకలను, చెరువులను, బావులను, బోర్లను గుర్తించాలి/టోపోషీట్ (పటం) ద్వారా గుర్తించిన 500 హెక్టార్లు సందర్శన చేసి అవసరాలను, భూమి పరిస్థితులను, పంటలను గుర్తించాలి.
- అంతకు ముందు నిర్మించబడిన సాగు నీరు కట్టడాలను పరిశీలించాలి, వాటి స్థితి గతులను గుర్తించాలి. అవి వున్న ప్రాంతాలను గుర్తించాలి. పేదల, సన్న, చిన్న కారు, మహిళా రైతుల భూములను గుర్తించి వాటిలో ఏమేమి కట్టడాలు అవసరమో గమనించాలి, వాటిని వరుసగా రికార్డు చేయాలి. ఈ గ్రామ సందర్శనలో సాంకేతిక అనుభవము వున్న ఫెసిలిటేటర్లు (ఇంజనీర్లు, డబ్ల్యు.డి.టి.లు) తప్పక సహకరించాలి.
- 500 హెక్టార్ల సందర్శన తరువాత, గ్రామ సందర్శన చేసి గ్రామ వనరుల, సామాజిక పటాలను గీయాలి.
- వినియోగదారుల సంఘం వారీగా అవసరాలు గుర్తింపబడి గ్రామ స్థాయిలో సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళిక రూపొందించుకోవాలి. ప్రణాళిక రూపొందిన తరువాత ఎత్తు నుండి పల్లం వరకు ప్రాధాన్యతా క్రమంలో వార్షిక ప్రణాళికలు రూపొందించుకొని ఆమోదం పొందాలి.
- మొదటగా ఏ వినియోగదారుల సంఘం పరిధిలో పనులు ముందుగా (50హె.) చేయాలనుకుంటున్నాలో నిర్ణయించుకుంటారు.

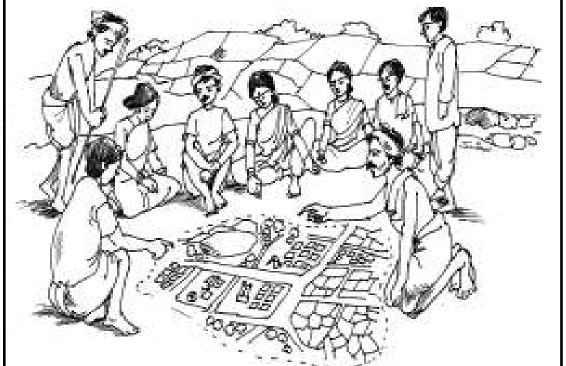

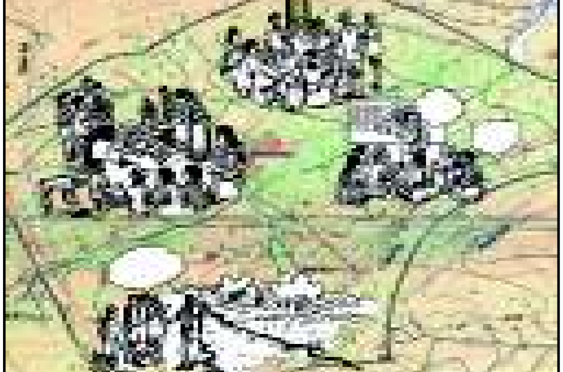

సమగ్ర సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళిక

- శిక్షకులు గ్రామ ప్రణాళిక గురించి తెలియచేసేటప్పుడు సమగ్రంగా గ్రామ అవసరాలు గుర్తించేటట్లు వివిధ పద్ధతుల ద్వారా సమాచారాన్ని తీసుకోవల్సిన క్రమాన్ని మరొకసారి గుర్తుచేయాలి.
- ఆవిధంగా సేకరించిన అవసరాలను ప్రాధాన్యతా క్రమంలో గ్రామ సభలో నిర్ణయించి సమగ్ర గ్రామ సహజ వనరుల యాజమాన్య ప్రణాళిక రూపొందించుకోవాలని తెలియపరచాలి.
- ఇందిరప్రభ, వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధి పథకము, ఉపాధి హామీ పథకము నుండి ఆ గ్రామానికి వచ్చే నిధుల బట్టి గ్రామ సహజ వనరుల ప్రణాళికలో రూపొందించుకొన్న అవసరాలను ప్రాధాన్యతా క్రమంలో చేపట్టాలి.
- పై మూడు పథకాలకు గ్రామ స్థాయిలో ఒకేరకమైన గ్రామీణ స్టాండర్డ్ స్పెసిఫికేషన్ రేట్ల ప్రకారం ఒకే రకమైన వేతనాలు వర్తింపచేసే విధంగా ప్రభుత్వ ఉత్తర్వులు జారీచేయబడ్డాయి అనే విషయాన్ని చర్చింపచేయాలి.

రెండవ రోజు
సెషన్ - 9
వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల - ప్రక్రియలు, ప్రణాళికలు

శిక్షణాంశము : వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల – ప్రక్రియలు, ప్రణాళికల

ఉద్ధేశ్యము : వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల – ప్రక్రియలు, ప్రణాళికల పై అవగాహన ఏర్పర్చడం.

సమయం : 60 ని.లు

శిక్షణకు కావలసిన పరికరాలు : చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు

శిక్షణా పద్ధతి :

వ.సం.	శిక్షణాంశము	సమయం	పద్ధతి	కావలసిన పరికరములు
1.	వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల – ప్రక్రియలు,	20 ని.లు	విశ్లేషణ	చార్టు, బోర్డు, మార్కర్లు
2.	ప్రణాళికలు	20ని.లు	విశ్లేషణ, చర్చ	చార్టు, బోర్డు, మార్కర్లు
3.	వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదలపై ఫిల్మ్	20ని.లు	చిత్రప్రదర్శన, చర్చ	సి.డి. ప్లేయర్/ప్రొజెక్టర్

పద్ధతి 1 : వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల ప్రక్రియలు

వ్యవసాయ – పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదలలో ప్రక్రియలను దృష్టిలో ఉంచుకొని స్వయం సహాయక సంఘాలు వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల ప్రణాళిక తయారు చేసుకోవాలి:

చార్టు :

- ⊙ కుటుంబం వారీగా భూమి, పశువుల వివరాల సేకరణ
- ⊙ మెరుగైన భూసార యాజమాన్యం, సేంద్రియ వ్యవసాయ పద్ధతులు
- ⊙ విత్తన ఉత్పత్తి, విత్తన బ్యాంకులు
- ⊙ సమగ్ర చీడపీడల నివారణ,
- ⊙ సాంప్రదాయ ఎరువుల వాడకం
  పండ్ల తోటల పెంపకం
- ⊙ పంట మార్పిడి విధానం, కూరగాయల పెంపకం.
- ⊙ వినూత్నమైన సాంకేతిక పద్ధతులను అవలంభించడం
- ⊙ రైతులకు పొలం బడులు
- ⊙ పారావర్కర్లు : వ్యవసాయం – పశుపోషణ

పశు సంపద :

- ⊙ పశు పోషణ, వైద్యం, టీకాలు
- ⊙ పశుగ్రాసం, అభివృద్ధి
- ⊙ గొర్రెలు, మేకలు, పెరటి కోళ్ళ పెంపకం

పద్ధతి: 2 శిక్షకులకు సూచనలు

- ⊙ రీడింగ్ మెటీరియల్‌లో ఇచ్చిన వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల సమాచారాన్ని ఉదాహరణకు భూసార యాజమాన్యం, సమగ్ర సస్య రక్షణ పద్ధతులు, ప్రయోగాత్మక అంశాలు, మౌళిక వసతులు, పశుగణాభివృద్ధికి ప్రయోగాత్మక అంశాలు చర్చింపచేయాలి.
- ⊙ వ్యవసాయ ప్రణాళికా క్రమాన్ని రీడింగ్ మెటీరియల్ చివరలో పొందుపరచిన బొమ్మలను ఉపయోగించి / ఉపయోగించి చర్చింపచేయాలి.
- ⊙ వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత ప్రణాళికలు రూపొందించుకొనే క్రమంలో స్వయం సహాయక సంఘాలు గ్రామానికి సంబంధించిన ఎటువంటి సౌకర్యాలు, పంటలు, రైతు కుటుంబాల స్థితి గతులను దృష్టిలో పెట్టుకొని తయారు చేసుకొనవలెనని గుర్తింపచేయాలి.

పద్ధతి 3 : వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదలపై ఫిల్మ్ విశ్లేషణ

ఆంధ్రప్రదేశ్ గ్రామీణ జీవనోపాధుల పథకంలో అవలంభించిన ప్రక్రియలను, ముఖ్యంగా వ్యవసాయ పశుఉత్పాదకత పెంపుదలలో పాటించాల్సిన ప్రక్రియలను విశ్లేషణ చేసిన తరువాత ఫిల్మ్‌ను చూపించి చర్చింపచేయాలి. వ్యవసాయ పశుగణ ఉత్పాదకత పెంపుదల గురించి పూర్తి అవగాహన గ్రామ పంచాయితీలకు గ్రామ సంఘాలకు జరిగేలాగా శిక్షకులు శ్రద్ధ వహించాలి.

రెండవ రోజు
సెషన్ - 10
జీవనోపాధుల పెంపుదల - ప్రక్రియలు, ప్రణాళికలు

శిక్షణాంశము : జీవనోపాధుల పెంపుదల – ప్రక్రియలు, ప్రణాళికలు

ఉద్దేశ్యము : జీవనోపాధుల పెంపుదల – ప్రక్రియలు, ప్రణాళికలపై అవగాహన ఏర్పరచటం.

సమయం : 60 ని.లు

శిక్షణకు కావలసిన పరికరాలు : చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు

శిక్షణా పద్ధతి :

వ.సం.	శిక్షణాంశము	సమయం	పద్ధతి	కావలసిన పరికరములు
1.	జీవనోపాధులపెంపుదల–ప్రక్రియలు,	20 ని.లు	విశ్లేషణ	చార్టు, బోర్డు, మార్కర్లు
2.	ప్రణాళికలు	20ని.లు	విశ్లేషణ, చర్చ	చార్టు, బోర్డు, మార్కర్లు
3.	జీవనోపాధుల పెంపుదలపై ఫిల్మ్	20ని.లు	చిత్రప్రదర్శన, చర్చ	సి.డి. ప్లేయర్/ప్రొజెక్టర్

పద్ధతి 1 : జీవనోపాధుల కల్పనకు ప్రక్రియలు :

శిక్షకులు ఈ క్రింది సమాచారాన్ని ఉపయోగించి ప్రక్రియలను ప్రణాళికా క్రమాన్ని, పేదలకు జీవనోపాధుల కల్పనకు తీసుకొనవల్సిన జాగ్రత్తలను చర్చింపచేయాలి. రీడింగ్ మెటీరియల్‌లో ఉన్న ప్రక్రియల బొమ్మలను కూడా ఉపయోగించి చర్చింపచేయాలి.

జీవనోపాధుల కల్పన ప్రక్రియలను దృష్టిలో ఉంచుకొని స్వయం సహాయక సంఘాల వారీగా జీవనోపాధుల ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవాలి. ఈ ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవడానికి భాగస్వామ్య స్థితిగతుల విశ్లేషణ జరపాలి. గ్రూపుల వారీగా పేదలను గుర్తించి జీవనోపాధుల కొరకు ఆర్థిక సహాయం అందించటానికి, నైపుణ్యత పెంపొందింపజేయడానికి ప్రణాళికలు రూపొందించుకోవాలి.

చార్టు :

- ⊙ భాగస్వామ్య స్థితిగతుల విశ్లేషణ ప్రకారం అవసరాలను గుర్తించడం.
- ⊙ మహిళలకు ఉపాధికొరకు అనగా పాడి గేదెలు, చిన్న చిన్న వ్యాపారాలు నిర్వర్తించుకోవడానికి ఋణ సదుపాయ కల్పన.
- ⊙ వివిధ జీవనోపాధుల కొరకు నైపుణ్యతలు పెంపొందించుకొనుటకు శిక్షణలు
- ⊙ గ్రామీణ పేద యువకులకు ఉపాధి కల్పన

పద్ధతి2 : జీవనోపాధులు ప్రణాళికలు

జీవనోపాధి అనగా బ్రతకడానికి కావలసిన సామర్థ్యాలు, ఆస్థులు (వనరులు, అనుకూలతలు, అవకాశాలు మొదలైనవి) మరియు చేయగలిగిన పనులు, సుస్థిర జీవనోపాధి అనగా ప్రతికూలతలను అధిగమించి విపత్కర పరిస్థితులను తట్టుకొని జీవించే అవకాశాలను మెరుగదీపరచగలిగినది.

వ్యవసాయ పరమైన జీవనోపాధులు :

1. పాడి పశువులు.
2. గొర్రెల పెంపకం.
3. కూరగాయల సాగు.
4. పూల తోటల పెంపకం.
5. వాన పాముల ఎరువు.
6. చింతపండు గుజ్జు.
7. ఉద్యాన వన పంటలు.
8. పట్టు పరిశ్రమ మొదలగునవి.

వ్యవసాయేతర జీవనోపాధులు :

1. బడ్డీకొట్టు.
2. హోటల్.
3. అగర్‌బత్తి తయారీ.
4. బుట్టల అల్లకం.
5. విస్తరాకుల తతీయదిరీ.
6. ఇటుకల తయారీ
7. పచ్చళ్ళు.
8. టైలరింగ్.
9. వడ్రంగీ పని
10. చేతి ఎంబ్రాయడరీ.
11. పిండి మిషన్
12. రెడీమేడ్ షాప్ మొదలగునవి.

జీవనోపాధుల ప్రణాళిక తయారీ :

- అప్పటికే ఉన్న మరియు కొత్తగా అవకాశము ఉన్న జీవనోపాధుల గురించి సర్వే రిపోర్టు చేయుట.
- యస్. హెచ్. జి. వారిగా సూక్ష్మ ప్రణాళిక తయారీ.
- జీవనోపాధుల మరియు లబ్ధిదారుల ప్రాతిపదిక.
- సూక్ష్మ ప్రణాళిక తనిఖీ మరియు ఆమోదము (వి.ఓ. మరియు సమాఖ్య)
- ప్రాజెక్టు డైరెక్టరు, జిల్లా నీటి యాజమాన్య సంస్థ వారిచే ఆమోదం పొందుట.,
- రివాల్వింగ్ ఫండ్ యొక్క విడుదల.
- ఋణము చెల్లింపును క్రమపరచుట.
- సమీక్ష
- విలువ జోడింపు

రెండవ రోజు

సెషన్ - 11

ప్రాజెక్టు యాజమాన్య చక్రం, వాటర్‌షెడ్ అమలు

శిక్షణాంశము : ప్రాజెక్టు యాజమాన్య చక్రం, వాటర్‌షెడ్ అమలు

ఉద్ధేశ్యము : 1. ప్రాజెక్టు యాజమాన్య చక్రం, – వాటర్‌షెడ్ అమలులో తీసుకోవల్సిన జాగ్రత్తల గురించి అవగాహన ఏర్పరచడం.

సమయం : 75 ని.లు

శిక్షణకు కావలసిన పరికరాలు : చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు, వైకుంఠపాళి, రీడింగ్ మెటీరియల్

శిక్షణా పద్ధతి :

వ.సం.	శిక్షణాంశము	సమయం	పద్ధతి	కావలసిన పరికరములు
1.	ప్రాజెక్టు యాజమాన్య చక్రం – అమలులో తీసుకోవల్సిన జాగ్రత్తల గురించి అవగాహన ఏర్పరచడం.	75	ఆట, విశ్లేషణ	చార్టులు, బోర్డు, మార్కర్లు

పద్ధతి 1 :

వైకుంఠ పాళి ఆటను ఉపయోగించి అందరిని గుండ్రంగా కూర్చోమని ఆడించాలి. ఇక్కడ ప్రాజెక్టు నిర్వహణ పద్ధతులు, స్త్రీ, పురుష సమానత్వం, బాధ్యతలు, పేదలకు వాటర్‌షెడ్ అమలులో ప్రాధాన్యత ఇవ్వడం వంటి విషయాలను శిక్షణ పొందేవారు గుర్తించేలాగా చర్చింపచేయాలి. వారి గ్రామాల్లో, అమలులో ఈ విషయాలను పర్యవేక్షించేలాగా ఫెసిలిటేటర్లు ఫెసిలిటేట్ చేయాలి. ఈ క్రింద చూపిన యాజమాన్యపు చక్రంలోని అంశాలను దశల వారీగా చార్టును ఉపయోగించి చర్చించాలి. చేయదగిన పనులు, చేయరాని పనుల గురించి కూడా విశ్లేషించాలి.

చార్టు :

దశ–1: తయారీ దశ

చేయాల్సిన పనులు	సాధించాల్సిన అంశాలు
• పిఎఫ్ఏ/డబ్ల్యుడిటి, గ్రామ పంచాయితీ, గ్రామ సంఘాలకు మౌలిక అవగాహన	• గ్రామ స్థాయి సంస్థల ఏర్పాటు చేయడానికి, కార్యాచరణ ప్రణాళిక తయారీని ఫెసిలిటేట్ చేయడానికి డబ్ల్యుడిటి,ఇతరులకు తగినంత అవగాహన, నైపుణ్యం ఏర్పడటం
• ఫెసిలిటేషన్ బృందాల (డబ్ల్యుడిటి, ఇతరులు) నైపుణ్యాలు పెంపుదల	• సంస్థలు ఏర్పడటం, వాటికి వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధి కార్యక్రమంపై అవగాహన ఏర్పడటం.
• స్వయం సహాయక బృందాలు, యుజి.ఎల్‌జి లను నిర్మించడం, గ్రామ సంఘం, గ్రామ పంచాయితీలను బలోపేతం చేయడం	• ప్రొబేషన్ దశలో వాటర్‌షెడ్ పథకాన్ని పరిమిత స్థాయిలో అమలు చేయడంలో గ్రామపంచాయితీ, గ్రామ సంఘం, ఇతర సంస్థలు అనుభవం పొంది ఉండటం
• ప్రకృతి వనరుల అభివృద్ధి, ఉత్పాదకత పెంపుదల, జీవనోపాధుల అభివృద్ధికి సమగ్ర ప్రణాళికలు, వార్షిక కార్యాచరణ ప్రణాళికల తయారీ.	• వివిధ అంశాలకు సమగ్ర కార్యాచరణ ప్రణాళికలు, వార్షిక కార్యాచరణ ప్రణాళికలు తయారయ్యి ఉండటం.
• కార్యాచరణ ప్రణాళికలకు గ్రామ సభ ఆమోదం	

చార్టు :

దశ–2 ప్రధాన అమలు దశ

చేయాల్సిన పనులు	సాధించాల్సిన అంశాలు
• అమలు చేసే విధానాలపై వివిధ బృందాలకు సామర్థ్య పెంపుదల • కార్యాచరణ ప్రణాళికల అమలు	• ప్రణాళికల అమలులో గ్రామస్థాయి సంస్థలకు అనుభవం ఏర్పడటం • ఆస్తులు సృష్టించబడటం, వనరులు అభివృద్ధి చెందటం • కార్యాచరణ ప్రణాలిక ప్రకారం వాటర్‌షెడ్ ప్రాంతంలో పనులు పూర్తి చేయడం
• ప్రజల అంచనాల పద్ధతుల ద్వారా ప్రతి పనికి ఖర్చు అంచనాలు	• ఫలితాలు సమంగా పంచుకోవటం, కూలీ బృందాలకు వేతన అవకాశం, ఉమ్మడి వనరుల అభివృద్ధి, పేదలకు సంబంధించిన ఉత్పాదకత పెంపుదల, జీవనోపాధుల అభివృద్ధి కార్యక్రమాలకు ప్రాధాన్యత, మద్దతు లభించటం
• వినియోగదారుల బృందాల నుండి వారి వంతు విరాళాలు వచ్చేలా చూడటం • ఏ పనికి ప్రాధాన్యత నివ్వాలి, ఏ పని ఎక్కడ చేయాలి, ఎప్పుడు చేయాలి, ఎలా చేయాలి, కూలి రేట్లు మొదలైన విషయాలు గురించి ఎల్‌జి, యుజి, విఓ, జిపి మధ్య చర్చలు జరపటం • పర్యవేక్షణ, నిధుల విడుదల, నాణ్యత నియంత్రణ వంటి వాటికి సంబంధించిన విధి విధానాలు నిర్ణయించడం • గ్రామ, జిల్లా స్థాయిలో పర్యవేక్షణ, సమీక్షలు చేయడం. • ప్రతి సంవత్సరం చివరలో ఆస్తుల నిర్వహణకు సంబంధించి కార్యాచరణ ప్రణాళికల తయారీ • అనువైన యుజిలకు వినియోగదారి హక్కులను ఇవ్వడం	• వాటర్‌షెడ్ అభివృద్ధి నిధి, ఇతర నిధులు ఏర్పాటు చేయడం, నిర్వహణలో ఉండటం.

చార్టు :

దశ-3 కన్సాలిడేషన్ (చివరి) దశ

చేయాల్సిన పనులు	సాధించాల్సిన అంశాలు
• ప్రకృతి వనరులను స్వతంత్రంగా నిర్వహించటంలో సంస్థల సామర్థ్యాలను అంచనా వేయడం. • సృష్టించిన ఆస్తులు, ఏర్పాటు చేసుకున్న నిధులకు సంబంధించి కార్యాచరణ ప్రణాళిక తయారీ	• వనరులను స్వతంత్రంగా నిర్వహించడంలో వివిధ సంస్థల సామర్థ్యం పెంపుదలకు కార్యాచరణ ప్రణాళిక తయారై ఉండటం. • సృష్టించిన ఆస్తుల పట్ల ప్రజా సంఘాలకు వృష్టత, ఆసక్తి ఏర్పడటం. • గ్రామ సంఘం/ ఇతర బృందాలు వనరులు/ కార్యక్రమాలను అందిపుచ్చుకోవటం, వినియోగించుకోవటం